

CSEHSZLOVÁKIA

FÁBRY ZOLTÁN: STÓSZI DÉLELŐTTÖK

Kritikát? Nem, szó sem lehet róla — toltul nyelvemre az elszánt ellenkezés, mikor szerkesztőm elém rakta asztalra a *Stószí délelőttök*-et. Fábry Zoltán nevének fehérkeretes, jégcsaprámas monogramja dekorálta be a címlapot — s arról már korábban letettem, hogy Fábry dolgairól kritikával éljek. Nem vagyunk ekvivalensek. (Meg aztán itt van a *Stószí délelőttök* egyik sora: „minden irodalomnak olyan a kritikája, amelyet megérdemel.”) Érdekes, ezt az ekvivalenciaügyet általában a kritikus gyakorlat elnyomja a kritikusban, de időnként, egyes esetekben, bénítóan előterpeszkedik. Ami persze mindig csak szubjektív. Minap például Fábry Zoltánról beszélgetve valaki azt mondta a stószí remetéről: régen kukkot sem hallottam felőle, most meg agyondicsérik, mindig gyanús az ilyesmi. Partneremnek tehát nincsenek előítéletei Fábry Zoltánnal szemben. (Kimondtam a szót: előítélet.) Nekem vannak. S minden sorával, amit a már tőle olvasottakhoz hozzáveszek, csak erősebbé válik az előítélet. A kritikabénító tisztelet. Szó sincs tehát kritikáról. Inkább beszélgesünk egy keveset Fábry legutóbbi könyvéről, a *Stószí délelőttök*-ről.

Legelőbb talán ezekről a „sorokról”, ezekről a tisztelet parancsoló „sorokról” kellene valamit. Fábry Zoltán a „sorok” írója, a „szavak” írója. Csak önmérsztőn szabad olvasni. Megágyazni szépen-alaposan a gondolatoknak, különben az első kereszthuzat kiviszi a koponyából, s csak holt betűket lát a szem, a fej nem képes a mondatokat televényébe fogadni. Mások kötetekben sem fogalmaztak annyi igazságot, emberséget, humanizmust, mint ő egyetlen mondatban. Egyetlen szóban. Az 1967-es *Valóságirodalom* c. gyűjteményében találtam először ilyen kulcsszavaira, mint „muszájhumanizmus”, „korpaparancs” stb. A *Stószí délelőttök*-ben pedig: „a kommunizmus a humanizmus mai korszerű summája”, vagy „az író: a humánus korrekciója”, vagy „a politikum eltorzulásait csak az emberségi korrekció hatálytalaníthatja” vagy: „az igazság útja a legkönnyebb: egyszerű, mert kitérők nélkül előrevisz”, vagy: „a hitlerizmus: zoológiai rasszizmus”. Hemzsegnek Fábry írásai a definícióktól. Alig fog hozzá valamely gondolatának kibontásához, máris leszögez, megállapít, kritériumot szab, általánosít, definiál. Sok, nagyon sok definícióval dolgozik — a definíciók nála apró igazságmonaszok, melyekből összeáll a mondánivaló teljességvilága. A Mécs Lászlóról — erről a tehetséges, ám ellentmondásoktól sem mentes költőről — szólva eljut az írói magatartás terminusához. Így: „a döntő szóhoz értünk: magatartás. A magatartás az író erkölcsi realizmusa. A realizmusviták nem véletlenül hozták felszínre — szinte szinkronba — az »elkötelezettség« (engagement) kifejezést. Mi az írói elkötelezettség? A szellem és valóság erkölcsi azonossága, azonosulása. A valóság: kivédhetetlen provokatív tényező”. Ebben a rendkívül koncentrált néhány sorban a magatartástól az írói elkötelezettségen át jut el a valóság terminusáig, miközben egész definícióláncolatot fogalmaz meg. Ugyancsak lebilincselő definícióláncolatok sorozatával vall a világbéke és a világbéke nagy összefüggéséről. (*Vallomás a rokonságról és az akadályokról*.) Ilyen hát Fábry Zoltán írói műhelye.

Az újságírókkal szűkszavú Solohov egy alkalommal azt mondta a riporterek: regényei minden soráért megszenvedett. Fábry Zoltán is „megszenvedett”. A kassai börtöntől Illaváig, a tüdőcsőhuruttól a tüdőbajig. A Kassai Új-

ság 1924-ben a stószai remetét összetévesztette a stüszai vadással, aki ugyebár mégiscsak volt valaki. Aztán 1958-ban „erkölcsileg elmarasztalták”. Hogyan? Hát 1924 és 1958 között nem történt semmi? De. Mi történt hát? A történelem fordult egyet Fábry Zoltán körül is, neki nem kellett fordulnia, de az őt nem-értőknek vagy félreértőknek a nagy sorsforduló után is kellett még egyet pótfordulni. Most már helyrebillenni látszik a harmónia Fábry és a külvilág között. A szükségből erényt kovácsoló Fábry, a magány csendjéből lett köziró — és az erényt értetlenül fogadók, egyéniségét kinullázók között is. A permanens diszharmonia oka pedig Fábry izgalmas jelenléte az irodalomban, politikában. Vívódo ember, makacs ember. Magát kendőzetlenül mutató és szerény. Kicsi ember. Nagy ember. Akinek nagyságát fokozza, minél kisebbnek igyekszik látszani. A világot markolja és a világot fogja. Ritka ember. A magyarságát félti és a világ hullámhosszára állítja. Internacionalista. Hazafi. A vox humana megszállottja és realistája, akit a minimum a maximumra készítet, a minél inkább minimum a minél jobban maximumra, aki pár négyzetméteres házatájáról az emberiség nagyobb közösségének akar és tud profétálni. Fábry Zoltánnak „szerencséje” a magány. Pontosabban: Fábry Zoltán magánya irigylésre méltó. Mert közmagány. Erre célozhatott Németh László stószai látogatásakor hagyott dedikációja is: „Az első embernek, akit irigylek.” A magányban a gondolat bokrosabban serken, bőszebben eszmél funkciójára. A szellem erkölcsi orcájában nő hatalommá. S ehhez behozhatatlan előny, körülbástyázott couleur locale a magány, ahol Atlas-vállakra, herkulesi inakra sóhajt a lelkiismeret, a felelősség roppantsága. A felelősség parancsa, törvénye a „vallomáskényszer”. Vallomáskényszerből pedig bőven kijut Fábry Zoltánnak, az írónak. „Felelnem kell állandóan és kérdezetlenül az egész világ előtt, az egész világnak.” Mártíromságvállalás. Mintha hőseket példázna: oda kell mennem a tűzvonalba, az egész emberiség megváltásáért.

De hát miért kell felelni neki a vállalás keresztjének ily roppant súlyával? Miért? Kiért? Kikért? Miért nem szürcsöli, kószolgatja háromdecikben, szóadás fröccsökben a stószai józan-délelőttöket? Vagy miért nem éri be a költészet szép játékával, tán a mesével, az íráskedv prózaábrándos huncutságával? Hisz ez is irodalom. Miért az emésztő publicisztika-irodalom? Kikért az emésztő publicisztika-irodalom? Miért látja szobáját csatatérnek és néma temetőnek, minő ez a saját bőrét fájdalmasra sanyargató flagelláns-vezeklés, a háborúk gonoszságaiért, a börtönökért. Mert neki is része volt a hűvös cellákból? De miért? Eppen mert mások börtöne ellen lázadt! Miért hát ez a magát ajánló túszkodás? Kikért ölti magára ilyen mártírvehemenciával a túsok kegyetlen köntösét? Kikért 1945 után a vétő: *A vádlott megszólal*?

Most felteszem magamnak (neki) a kérdéseket. Egyetlen szó elég, hogy megválaszoljam (megválaszolja?): mert Fábry Zoltán ember. Nem olyan mint te, én, mi sokan. Író, olyan író, aki „az emberség táborának felelőse, lelkiismerete”. Csak azt szeretné, ha mindenki olyan lenne, hogy rá, az ő emberségére már nem lenne szükség. Ezért ír. Mindegy, hogy mit — bármit, ezért. Fábry Zoltánnak nincs műfaj-kerece. Csak emberség-kerece van — ami számára, miként az írás szent kultusza, szertartás is: korparancs. Megint az ő szavai: Stósz órhely. S mint órhely, felelősségvállaló, egyszersmind felelősségre vonó. De csak az előbbiért lehet az utóbbi. Kötelesség és jog. Fábry azt mondja Stószra: itt vagyok otthon, ez a hazám. (Petőfi: „Haza csak ott van, hol jog is van.”) A felelősségvállalás az egész emberiségért szól, a felelősségvonnás az egész emberiségnek. Fábry Zoltán háborúellenessége felelősségvállalás. A háború Fábry timeo danaos-a. A katona, a „statáriális totalitás”, a harmadik világháború lehetősége merevít már-már sokká ceruzáját. Ahogy a világpolitika hullámválása, a hidegháború fagypontra alá dermesztő rapszódiaja diktálja. Tegnap Hitler ellen, ma Vietnam miatt. S itt nő a stószai magány közmagánnyá. A remeteügy közügyé. „A stószai magányról akartam beszélni, és íme máris berontott a világ mulaszthatatlannak látszó alapkeserve: a katona, a háború. Stószai magány és háború: a kettő elválaszthatatlan egymástól. A háború rokkantjaként buktam vissza a stószai menedékbe. Passzív civil lehettem volna, ha az emlékek és bizonyosságok, az egyre ismétlődő valóságok nem lettek volna erősebbek. És egyszerre csak a civil pontján álltam — teljes aktivitásban — a katona ellen, a háború ellen, és fegyver s vitéz ellen énekeltem egy életen át. Félek a katonától — mondotta valamelyik kortársunk. Szorongva ismétlem: félek a katonától. Félek, mert ismerem őket. Ők adtak egy életre szóló élményt, undort és tanítást: el a háborútól! Ők eszméltettek, és ma is ők tartanak ébren, éberségben. Ellenük vagyok, civil vagyok az ellentét, az ellenállás és el-

lenmondás teljes tudatosságával. Amikor katonáról beszélnek, akkor a maga legsajátosabb törvényeit kegyetlenül, irgalmatlanul kiteljesítő militarizmust érttem rajta... Vietnam a generális véres játéka, a gyilkosság ajzott katona öröme, az eszkalációs szadizmus kéje. Minden együtt van itt: az embertesteket elfűtő tábornoki klikk, az örömkatonák, akik a foglyokat helikopterből dobják ki, és a véres toll, az író, kinek nevét fáj leírni: John Steinbeck." És még egy definíciólancolat: „A háború a hatalom kiteljesedése, kíméletlensége, perverz élvezése, terrorja és zsarnoksága. És a katona mindezek célja és eszköze, alanya és tárgya: valósága, valósítója. A katona: az agresszivitást realizáló prepotencia. A katona: a háború. És a háború: a gyilkosság törvényeinek szentesítése, gyakorlása. A háború: az embertelenség eszkalációja! Az atombomba: a létra utolsó foka!” A fasizmus lényegét iskolapéldaszerűen, leckeszerűen Dimitrov fogalmazta meg. A háborúét most Fábry Zoltán. Adalékként még néhány szinonimája: katonapedagógia, emberhatálytalanítás, a civil kapitulációja. Mindenestre megdöbbenő, milyen egyedülnek érzi magát a szoldateszka elleni harcban. Hogy az 1937-es *Fegyver s vitéz ellen* soraiból ez a kilátástalan, társtalan-egyedüliség perel — érthető. De hogy a béketudatosítás tisztét vállaló Fábry ma is magányos, egyedüli? Három évtizede itt hagyta abba: „Fegyver s vitéz ellen éneklek... Add tovább!” Most ott folytatja:

„Nem adták tovább!
Vigyázzatok!
Magányos strázsa szólott újra.
Váltsátok meg, váltsátok fel végre!
Adjátok tovább...”

Add tovább — adjátok tovább. Már többes számban sem elég? Tovább adtuk néhány százmillión. De hol van ez a hárommilliárdtól...

Ez a perelő, hetven esztendejével sem fáradó civilharcos Fábry Zoltán, az ember.

*

Ideje már, hogy beszéljünk a *Stósz délelőttök*-ről, a könyvről is. A sors huncutsága hozta, hogy szilveszter tájt került kezembe, mindjárt előszavában a délelőttök józanságáról, frissességéről; most, amikor az elhasznált esték után kótyagos előszeretettel idézgetjük a pityókás Pindaroszt: mindennekfelett legjobb a víz. Fábry stósz búvköre ugyan nem a borból-józanodás délelőttjeit idézi, sőt, a tolakodó párhuzam sem irritál, amivel már első soraiban szerényen maga előhozakodik: Németh László *Sajkódi estéi*-re, Illés Endre *Gellérthegyi éjszakái*-ra. Nem, ez a hirtelen adaptáció nem tolakodó, utánzó; nem ötletszegénység. Nekünk, határon inneni magyaroknak éppoly meleg hangú, családias asztalfőre ültető epitheton ornansa Fábrynak „a stósz remete”, miként Tersánszky Józsi Jenőnek „a fűzfásipon lovagló” vagy akár a századokkal előbbi Bessenyeinek „a bihari remete”. Sőt, ez a remete-konzonancia, ez a remeteség-konzekució Bessenyei és Fábry között valami folyamatosságot, ugyanakkor befogadottsági státust foglal magában. A magyar irodalomban ha valaki igazán befogadott, Fábry Zoltán feltétlenül az. Lett legyen hazája Stósz, vagy más hangsúllyal mondva: ha hazája Stósz (s ő ezt vallja hazájának), akkor Stósz a magyar irodalomnak olyan műhelye, mint Kazinczynak Széphalom, a festészetnek mondjuk a nagybányai művésztelep, Berzsenyi Dánielnek Nikla, vagy Kőlcseynek a csekei birtok. „Stósz az első pillanatban szűkítést, megszorítást jelent, provincializmust tisztá tenyészetben. Egy falunak mondott és tartott hely magányába világot befogadni és egy életen át e magányból világgá tárukolozni, maga a lehetetlenség. De a kép azonnal átvált, ha a helyrögzítés életformává alakul és azonosul. Es akkor a földrajzi pont egybeesik az arkhimédészi ponttal: a világ fókuszba fut össze, és a fókuszból átszűrve árad újra világgá. Stósz így az alkotóműhely jele és jegye lesz. Állandósult, kipróbált, bevált és igazolódott kristályosító pont. Búvkör, mely áldás és átok egyben.” Úgy ír a magányról, hogy kedved támad kalapot fogni, s indulni az első vicinálissal falura — el a nyüzsgéstől, az értelmetlenül legyeskedő napi időpocsékolástól. El falura, el a magányba. De ez a magány más. Nem jelzőtermelő, ábrándkergető, passzív — kiharcolt, megszenvedett, gondolatlatteremtő, problémaemésztő, aktív, felelős magány. Strázsamagány. A vártán őrt álló felelős magánya. Fábry erre rendezte be életét. Nem nőszűt, hogy irhasson. Szerzetesmagány. Vak nővérével, betegségével, olvasmányival, életcsúfoló bátorságával, sorsvállalásával, írásaival kieszközölt, kiharcolt, megszenvedett magány.

A radikalista, az igazságkereső, a kommunista magánya. Hauptmann *Takácsok*-jával, az iskolaévek nagy olvasmányemlékével, ezzel a fogantatással indult el a szocializmus valóságához. Legalábbis bevallása szerint: nélküle tán sosem ért volna oda. Olvasóból lett íróvá, könyvekből. Ma is olvasóként reagál mindenre — ez ars poetica. De mi más útja lehet egy írónak. Dürrenmatt is hiába hengeg: nem olvasok, az irodalmat magam írom magamnak. Aligha őszinte. A remetének minden leírt szóra szüksége van. Minden könyvre, minden sorra. A remetének *könyvtára* tart futárszolgálatot a világgal. Fábry Zoltán rengeteget olvas. Okosan, oktalanul egyaránt. Fábry Zoltánnak olvasnia kell: az okos könyvekre neki van szüksége, az oktalanok olvasására pedig másoknak. Akiknek az ő véleménye mérték, rang, súly, a Vélemény. Csoda hát, ha megfárad? „Jelenlegi állapotomban csak módjával tudok dolgozni. És főképp és mindenekelőtt a kéziratküldőket kérve kérem: stoppolják egyelőre küldeményeiket. Amikor a magam munkáját sem tudom elvégezni, hogy bírhatnám a többletet?! Nem bírom, ahogy nem bírom már vagy egy éve.”

A sorokat 1964-ben közölte az Irodalmi Szemle. Most itt olvashatjuk újra, a *Stószói délelőttök*-ben — 1969-ben.

Az esszégyűjtemény tartalmi summáját a borítólap füle közli. Az impreszszumon pedig ez áll: „Kiadta a Madách Könyvkiadó, Bratislava. 1900 példány a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest részére jelent meg.” Ezerkilencszáz példány.

Kevés.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

DOBOS LÁSZLÓ: FÖLDÖNFUTÓK

Dobos László regénye, a kortárs csehszlovákiai magyar irodalom talán legfőbbbet emlegetett könyve, a pozsonyi első kiadás után most Budapesten is megjelent. Erdemes volt erre, hiszen a mai magyar prózának ahhoz az „új hullámához” tartozik, amely a számvetés és a szembenézés élményei, az állásfoglalás erkölcs felé sodorja az olvasót. Egy nemzedék önvizsgálata, gyötrő tapasztalatainak kibeszélése, katarziszkesése vagy kritikai ítélkezése öltött alakot ennek az „új hullámnak” a műveiben: Cseres, Sánta, Fejes, Somogyi Tóth regényeiben. S ezeknek a könyveknek méltó társa a *Földönfutók*.

A modern próza technikai újításaihoz igazodó emlékezésregényt olvasunk. A történetet és a hősöket a múlt mozaikjának felidézésében, a vissza-visszatérő emlékek lazán szervezett rendjében ismerjük meg. Ez a szerkezet azonban nem alkalmaz semmiféle ravasz fogást, nem számítja ki az epizódok, a mozaikok helyét; pusztán az emlékező személyiségének asszociációs szervező rendjét követi. Vagyis Dobos könyve lírai regény, amely egyszerre epikus és vallomásos; egyszerre ábrázolja két főhősnek — egy szlovák repülőnek és egy magyar írónak — sorsát és életét, egyéniségét és közérzetét. S éppen eme lírai-vallomásos jellege teszi lehetővé, hogy egy nemzedék — a manapság negyvenévesek — kínzó élményeinek katarzisz-

ra törekvő kibeszélője, lelki sérüléseinek orvossága legyen.

E sérülések és gyötrelmek a háború utáni évekhez fűződnek. A regény magyar író-hőse akkor fiatal diák, s a Szlovákiában 1945—1948-ban uralkodó magyarellenes, nacionalista megtorló politika egyik áldozata. Fábry Zoltán 1946-ban írott s most megjelent apológiáját: *A vádlott megszólal-t* (Irodalmi Szemle 1968. 7—8. szám) olvasva ismerjük meg ennek a megtorlásnak és üldözésnek atmoszféráját és tragédiáját. Dobos regényében érzékeljük azután a nehéz évek valóságos emberi szenvedéseit. „Nyelvük szerint különválasztják az embereket — olvassuk —; jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre. A hatalom új urai törvényt ülnek; nem kérdeznak, csak vádolnak. Úr és szolga egymás mellett ül a bírák előtt. Nem a gonoszságot, hanem a születést büntetik, királyok vétke a cselédek fejére száll. Hiába kötelezted el magad egy életre a forradalommal, hiába sorvadt el tudód a spanyol front árkaiban, hiába vállaltál áldozatot, megaláztatást, üldöztetést. Ez most senkit sem érdekel. Érdeme senkinek, bűne mindenkinek van. Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell.” Ilyen gyűlölet üldözi az emlékezésekből kibontakozó fiatal magyar diákot is: a szlovák törvények nem engedik meg neki a tanulást, Magyarországra kell szöknie, hogy művelhesse